tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 13 4 ● 2014

Hans Vader & Antje Ehrenburg

Broedvogels

in het Eerste Infiltratiegebied van de Amsterdamse Waterleidingduinen

Grasmus. Foto: Jankees Schwiebbe.

Het Eerste Infiltratiegebied in de Amsterdamse Waterleidingduinen is een uniek gebied met een unieke historie: van landbouwenclave in vroeger eeuwen en plek waar de jachtopzichter woonde, tot een duingebied waar al ruim 55 jaar natuur en waterwinning samen gaan. In dit eerste artikel gaan we in op de ontwikkelingen die dit gebied doormaakte tot 1998. Deel 2 zal gaan over de veranderingen in de broedvogelstand van 1998-2012.

Historie

In de 17e en 18e eeuw was het Paradijsveld een groene oase in de duinen met sappige weilanden waar de bewoners goed konden boeren. Toen in 1853 de waterwinning begon, was de invloed op de grondwaterstand aanvankelijk uitsluitend merkbaar in het binnenduin. Hier werd de Oranjekom gegraven en de eerste daarop uitkomende kanalen. Na uitbreiding van de winkanalen in westelijke richting werd ook daar het duingebied steeds droger. Na 100 jaar waterwinning waren de gevolgen van de wateronttrekking in grote delen van de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD) merkbaar. De meeste boerderijen en woningen werden afgebroken en het Paradijsveld mocht deze naam eigenlijk niet meer dragen, want het was een verdorde zandwoestijn geworden.
Men zag in dat nog meer water winnen onverantwoord was, en dat er iets moest gebeuren om de drinkwaterwinning voort te kunnen zetten en de duinen weer van water te voorzien. In de jaren vijftig werden daarom grote infiltratiegebieden aangelegd in de duinen, onder andere in het Paradijsveld. Rivierwater was onuitputtelijk en werd door een leiding van de Lek naar de duinen bij Vogelenzang geleid, en vandaar via toevoersloten verder de duinen in waar het kon infiltreren.

Het eerste rivierwater en de eerste vogels

Vanaf 1957 stroomde het rivierwater de duinen in, de geulen vulden zich met water en het gebied werd weer natter. Het Eerste Infiltratiegebied ligt circa 800 meter uit de kust en behoort van oorsprong tot het open duingebied (figuur 1). Na enige jaren werd het Eerste Infiltratiegebied afgesloten voor publiek. Het werd een eldorado voor vogels. Eerst kwamen de pioniers onder de broedvogels, zoals kleine plevier, kluut, visdief, scholekster en kievit. Toen de begroeiing toenam kwamen er steeds meer vogels bij. De weidevogels namen toe, zowel soorten als aantallen, zoals vele tientallen kieviten, grutto's, tureluurs, scholeksters en wulpen. Zelfs watersnip en kemphaan hebben er gebroed. Er ontstonden geweldige kolonies met meer dan 4000 nesten van kokmeeuwen en honderden zilver- en kleine mantelmeeuwen. Al deze oudere gegevens zijn ook terug te vinden in de atlas van Teixera, 1979.
Het waren aanvankelijk vooral de vogels die in dit boomloze gebied thuis hoorden, die het een tiental jaren voor de wind ging. Dat waren veldleeuwerik, paapje, scholekster, kievit, wulp, kleine plevier en diverse meeuwen. Tot circa 1975 namen ook de verschillende eenden enorm toe tot vele honderden kuif-, tafel-, wilde, slob-, berg- en krakeenden en wintertalingen, maar ook zomertaling, meerkoet, waterhoen, waterral, fuut, dodaars en geoorde fuut vestigden zich.
Na de vestiging van riet kwamen

● Infiltratiegebied. Foto: Hans Vader.

vanaf circa 1975 ook rietvogels broeden in het Eerste Infiltratiegebied. Langzaam veranderde het kale gebied in een rietmoeras met vele broedende rietvogels, zoals rietgors, rietzanger, kleine karekiet, bosrietzanger, sprinkhaanzanger en zelfs baardman, grote karekiet, buidelmees, snor en blauwborst. Voor rietvogels waren gouden tijden aangebroken. Het aantal broedparen hiervan steeg spectaculair. Zelf zag ik deze nieuwe vogelrijkdom in de jaren zeventig en tachtig als herstel van wat er vroeger geweest was, toen de duinen nog nat waren.
De broedvogels van het Eerste Infiltratiegebied - en dan vooral de broedende meeuwen, water- en weidevogels - werden vanaf de jaren zestig geïnventariseerd door Walters en vanaf de jaren tachtig door Van der Valk. Deze tellingen gebeurden echter niet op een landelijk gestandaardiseerde manier. Vanaf 1998 werden de broedvogels in het hele noordelijke deel van het 1e Infiltratiegebied gestandaardiseerd geteld in drie BMP-plots (ruim 199 ha). Toch kunnen we de ontwikkelingen in de periode 1957-1998 kwalitatief wel goed beschrijven. We zullen dat doen per soortgroep.

Moeras- en rietvogels

Riet vestigde zich in 1975 in het Eerste Infiltratiegebied. Moeras- en rietvogels volgden pas nadat het riet zich ging uitbreiden.
De achteruitgang werd ingezet door de bijna jaarlijks voorkomende onnatuurlijke waterstanden in het Eerste Infiltratiegebied. Dat houdt in, dat in de winter de waterstanden zeer laag zijn, waarna de waterstand in het voorjaar en zomer plotseling stijgt tot extreme hoogte. Daarbij komen ook nog enorme fluctuaties in de waterstanden boven de drains. Dat kan in drie dagen meer dan een meter zijn. Dat gebeurt in het voorjaar juist in de periode dat vele riet- en grondbroeders broeden of jongen hebben. Hierdoor zal een belangrijk deel van de rietvogels geen of te weinig jongen groot brengen. Zeker als dit meerdere jaren achter elkaar voorkomt, zal als gevolg hiervan de rietvogelpopulatie achteruit gaan.

Eenden

Deze vogelgroep was al vanaf 1965 zeer talrijk in de AWD. Een pulli-telling in 1967 in het Eerste Infiltratiegebied leverde bijvoorbeeld voor kuifeend 189 paar op met 1199 pulli, voor tafeleend was ►

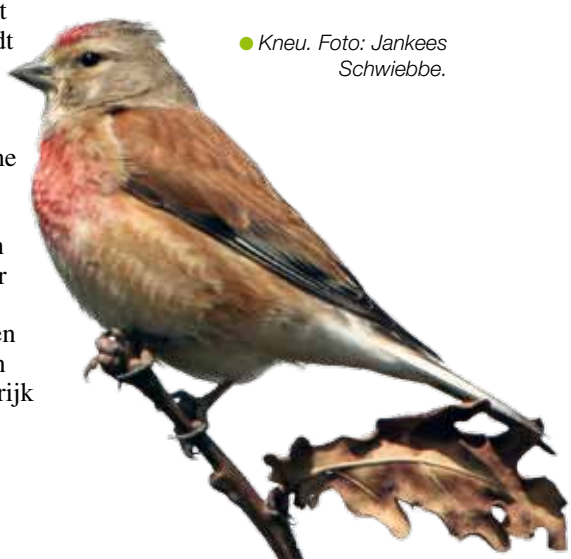

● Kneu. Foto: Jankees Schwiebbe.

● Nachtegaal. Foto: Piet Munsterman.

● Porseleinhoen. Foto: Hans Vader.

● Figuur 1. De Amsterdamse Waterleidingduinen, met in het rode kader het Eerste Infiltratiegebied

dat 10 paar met 60 pulli. In de jaren tachtig en negentig zien we een gestage achteruitgang van het grote aantal broedende eenden in het Eerste Infiltratiegebied. Deze trend zet zich tot op heden nog door. Landelijk gaat het tegenwoordig juist goed met de eenden.

In de jaren tachtig en negentig zien we een gestage achteruitgang van het grote aantal broedende eenden.

De belangrijkste oorzaak voor deze afname is het beter voorzuiveren van het rivierwater voordat het naar de duinen gepompt wordt. Vanaf 1974 bevat het water daardoor veel minder voedsel dan voorheen. Dit werkt door in de gehele voedselketen. Vooral de duikeenden hebben daar de grootste gevolgen van ondervonden. Andere belangrijke factoren zijn de toename van predatie door de vos en de toename van riet. Vooral de kuif- en tafeleend broedden in grote aantallen tussen de brandnetels en andere ruigtekruiden op minder dan een meter van het water. Met het riet verdwenen de brandnetels, maar vooral ook de mogelijkheid om vanaf het nest zo in het water te plonzen. Wilde eend en krakeend hebben daar minder last van, want zij broeden vaak ver van het water. Zij profiteerden destijds van het vele voedsel: de zaden van de vele ruigtekruiden die langs het water groeiden. Dat zelfde geldt ook voor berg- en slobeend, winter- en zomertaling. Zij broeden al jaren niet meer in het gebied. Ook dat komt door het dichtgroeien van de oevers en kwelplassen. Hier zochten zij al slobberend hun voedsel in ondiep water zonder begroeiing, en langs kilometers slikranden.

Ralachtigen

Ralachtigen zijn gevoelig voor strenge winters. In figuur 2 zien we dat vanaf 1957 met name 1963, 1979, 1985, 1986 en 1987 kouder waren dan normaal. De meerkoet is ook gevoelig voor predatoren zoals kraaien en vossen die het meestal opvallende nest eenvoudig kunnen vinden. Daarentegen begint de meerkoet na predatie vaak een vervolglegsel. Opvallend is dat meestal van de vroege broedsels vrijwel niets terecht komt, maar van de latere broedsels wel pulli worden gezien. Het waterhoen leidt een verborgen leven en is lastig te inventariseren. De waterral broedt erg verborgen en zal weinig last hebben van predatie, maar is in de broedtijd wel erg gevoelig voor fluctuaties van de waterstand. Te hoog of te laag water resulteert in weinig of geen pulli die volwassen worden.

Meeuwen

Zilvermeeuw, stormmeeuw, kleine mantelmeeuw en kokmeeuw hebben allemaal gebroed in het infiltratiegebied. In de jaren zeventig bereikten zij hun hoogste aantallen: zilvermeeuw met 75-100 paar, stormmeeuw met circa 224 paar, kleine mantelmeeuw met 1-3 paar en kokmeeuw zelfs met 6040 paar in 1972. Ook de zwartkopmeeuw was in de jaren zeventig jaarlijks aanwezig, meestal met één individu tussen de kokmeeuwen en daarmee ook baltsend. In 1976 was er een zeker broedgeval.
Na enkele jaren van sterke afname zijn rond 1985 de meeuwen geheel verdwenen, waarschijnlijk door de komst van de vos. In 1983 probeerden stormmeeuwen daar nog op te reageren door met minstens 18 paar in bomen te gaan broeden.

Struikzangers

Deze soortgroep - met daarin fitis, grasmus, nachtegaal en braamsluiper - vestigde zich pas na enkele jaren in het Eerste Infiltratiegebied, toen de begroeiing toenam. Na

Pas aangelegde infiltratiegeul in het Eerste Infiltratiegebied, 1957. Foto Bob Stijger, archief Historische Werkgroep Amsterdamse Waterleidingduinen.

Blauwborst. Foto: Hans Vader.

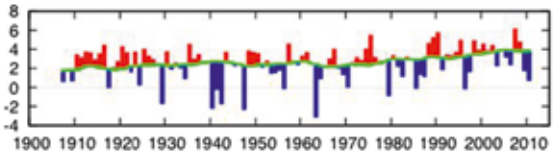

Figuur 2. Wintertemperatuur de Bilt van 1907 tot 2010. De groene lijn geeft de trendlijn aan (twee keer de temperatuurafwijking van het wereldgemiddelde), de lengte van de blauwe en rode staafjes geeft dus aan hoe ver de wintertemperatuur afwijkt van de trendlijn (Bron: KNMI).

Rietgors. Foto: Han Bouwmeester.

een aanvankelijke stijging volgt deze groep al jaren goeddeels de landelijke trend: fluctuerend, stabiel of licht toenemend. Er zitten zowel 'stijgers' als 'dalers' bij. De stand van fitis en grasmus kan beïnvloed worden door droge omstandigheden in de Sahel waar zij overwinteren. Heggenmus en winterkoning zijn voornamelijk standvogel of trekken maar over een korte afstand. Daardoor kunnen zij gevoelig zijn voor strenge winters. Nachtegaal en braamsluiper doen het al jaren onverminderd goed.

Bosvogels

De eerste bosvogels vestigden zich in het Eerste Infiltratiegebied in 1990. Deze groep betreft zwartkop, vink, tuinfluiter en tjiftjaf, soorten die voornamelijk broeden in hoog struweel en/of jong bos. Ook landelijk en provinciaal doen bosvogels het de laatste jaren goed.

Samenvattend

Tussen 1957 en 1998 is het Eerste Infiltratiegebied sterk veranderd: eerst was het een kaal, met helm beplant gebied waarin geulen waren aangelegd met kale zandige oevers en hier en daar een ondiepe kwelplas. In de jaren daarna ontwikkelde dit gebied zich door natuurlijke successie verder tot een rijk en afwisselend gebied met dichte rietkragen, begroeide oevers, wilgen, rietmoeras en hier en daar struweel. Door deze successie en afnemende voedselrijkdom na 1974 zijn de moeras/rietzangers, de eenden en de ralachtigen langzaam achteruit gegaan. Het biotoop voor deze groepen vogels is lokaal niet meer zo goed als in de jaren zestig. Daar staat tegenover dat de struikzangers het prima zijn gaan doen en de eerste bosvogels zich rond 1990 vestigden. Dat is nu eenmaal de natuurlijke successie: open duin verandert in struweelrijk duin of bos. Het unieke karakter van het Eerste Infiltratiegebied van de vroegste beginjaren, met honderden broedende meeuwen, eenden en meer, is allang verdwenen. Er ontstond een unieke combinatie van moerasbos en struwelen met tientallen riet-, moeras- en struweelvogels.

Met dank aan alle vrijwillige broedvogelinventarisanten in het Eerste Infiltratiegebied voor hun tellingen, aan SOVON voor de landelijke trends en aan Waternet voor de toestemming.

Hans Vader
Antje Ehrenburg
hansvader@hotmail.com

Literatuur

- SCHARRINGA, C.J.G., W. RUITENBEEK & P.J. ZOMERDIJK, 2010. Atlas van de Noord-Hollandse broedvogels 2005-2009. Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland (SVN) en Landschap Noord-Holland.
- TEIXERA, R.M., 1979. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. 's-Graveland.
- VADER, H., 1998. Veertien jaar broedvogelinventarisaties in de Amsterdamse Waterleidingduinen van 1984 tot en met 1997. Gemeentewaterleidingen, Amsterdam.